

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYAVA METODIKA

BOLALAR VA O'SMIRLARDA JINOYATCHILIK XULQINING KELIB CHIQUISHIDA IJTIMOIIY MUHITNING O'RNI

Kurbonova Dिल्фуза Samiyevna, Buxoro Psixologiya va Xorijiy tillar instituti talabasi
Kurbanovadilya80@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining shakllanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatini tahlil qiladi. Ijtimoiy muhit, ya'ni jamiyatlardagi turli omillar, bolaning xarakteri va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik davrida ijtimoiy muloqot, do'stlar, oila va maktabdagi ta'sirlar, shuningdek, yashash muhiti va iqtisodiy sharoitlar jinoyatchilik xulqining yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Maqolada, ijtimoiy muhitning bolalar va o'smirlarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganish va jinoyatchilikka qarshi samarali choralarini ishlab chiqish muhimligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Jinoyatchilik, Bolalar va o'smirlar, Ijtimoiy muhit, Xulq-atvor, Psixologik ta'sir, Oila va jamiyat, Ijtimoiy sharoit, Jinoyat profilaktikasi, O'smirlik davri, Sotsializatsiya

THE ROLE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT IN THE ORIGIN OF CRIMINAL BEHAVIOR IN CHILDREN AND ADOLESCENTS

*Kurbonova Dिल्фуза Samiyevna, Student of Bukhara Institute of Psychology and
Foreign Languages*
Kurbanovadilya80@gmail.com

Abstract: This article analyzes the decisive importance of the social environment in the formation of criminal behavior in children and adolescents. The social environment, i.e., various factors in society, have a significant impact on the child's character and behavior. During adolescence, social interaction, friends, family, and school influences, as well as living environment and economic conditions can cause criminal behavior to occur. The article considers the importance of studying how the social environment affects the psychological and social development of children and adolescents and developing effective measures against crime.

Key words: crime, children and adolescents, social environment, behavior, psychological impact, family and society, social conditions, crime prevention, adolescence, socialization

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ В ВОЗНИКНОВЕНИИ КРИМИНАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

*Курбонова Дильфуза Самиевна, Студентка Бухарского института психологии и
иностранных языков*
Kurbanovadilya80@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется решающее значение социальной среды в формировании преступного поведения у детей и подростков. Социальная среда, т.е. различные факторы общества, оказывают значительное влияние на характер и поведение ребенка. В подростковом возрасте социальное взаимодействие, влияние друзей, семьи, школы, а также среда проживания и экономические условия могут стать причиной преступного

поведения. В статье рассматривается важность изучения того, как социальная среда влияет на психологическое и социальное развитие детей и подростков, и разработки эффективных мер по борьбе с преступностью.

Ключевые слова: преступность, дети и подростки, социальная среда, поведение, психологическое воздействие, семья и общество, социальные условия, профилактика преступности, подростковый возраст, социализация

Oiladagi nosogʻlom psixologik muhit va oilaviy tarbiyadagi yoʻl qoʻyilayotgan nuqsonlar hamda taʼlim jarayonida kuzatilayotgan nuqsonlar, bolalar va oʻsmirlar yashayotgan mahallalar hayoti, ularning psixologik muhiti voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga oʻz taʼsirini oʻtkazmasdan qolmaydi.

Maʼlumki, jinoyatchilik xulqining kelib chiqishi xilma-xil omillarga bogʻliqdir. Shuning uchun uni tadqiq qilish ishlari bu muammoga har tomonlama yondashuvni taqozo qiladi. Shu boisdan tadqiqotimizda voyaga yetmaganlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga taʼsir etuvchi ijtimoiy muhitni oʻrganishda bir qator metod va metodikalardan foydalanildi.

1. Shaferning “Ota-onalar xulq-atvori oʻsmirlar nazarida” (1965) test-soʻrovnomasining Z.Mateychik, Rjichan (1983) va tadqiqot uchun maxsus qayta ishlangan variantidan foydalanildi. Ushbu testni qoʻllashdan maqsad oʻsmirlarning ota-onalari xulq-atvori va ularning farzandlariga qiladigan munosabatini oʻrganishdan iboratdir.

2. Voyaga yetmaganlarning jinoiy harakatlari boʻyicha prokuratura va ichki ishlar organlari tomonidan qoʻzgʻatilgan jinoiy ish hujjatlari katanamnistik taqlil qilindi. Tahlil jarayonida jinoyatchilik xulqiga ega boʻlgan bolalar va oʻsmirlarning oʻqish, oʻqishdan tashqari faoliyatlari, oiladagi oʻrni, oilaviy shart-sharoitlari va shu kabi maʼlumotlardan foydalanildi.

3. Tadqiqotda suhbat metodidan ham keng miqyosda foydalanildi. Suhbat jarayonida voyaga yetmagan yoshdagi jinoyatchilar, ularning ota-onalari ishtirok etdilar.

4. Bolalar va oʻsmirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga taʼsir koʻrsatuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni oʻrganish boʻyicha oʻzimiz tomonimizdan tuzilgan ijtimoiy-psixologik soʻrovnomadan (IPS) foydalanildi.

Maʼlumki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kelib chiqishi va ijtimoiy muhit oʻrtasida oʻziga xos taʼsir doirasi mavjuddir. Ushbu oʻzaro taʼsir mexanizmi nazarimizda uch xil koʻrinishda namoyon boʻladi.

Birinchidan, nosogʻlom ijtimoiy muhit bilan shaxsning oʻzaro aloqalari oʻsmirlarda ijobiy qarashlarning salbiylashuviga olib kelsa, ikkinchidan shaxs va nosogʻlom ijtimoiy muhit oʻrtasidagi oʻzaro aloqa kishiga ijtimoiy meʼyorlarga toʻgʻri kelmaydigan muayyan yoʻl-yoʻriqni, xususan gʻayriqonuniy vazifalarni bajarish boʻyicha rollarni taqsim etadi. Uchinchidan esa gʻayriqonuniy yoʻl-yoʻriqlar va rollar taqsimoti oʻsmirda asta-sekin ijtimoiy muhit talab va meʼyorlariga nisbatan deformatsiyalashuvning kelib chiqishiga sabab boʻladi. Ushbu deformatsiyalashuv shaxs xulqida oʻziga xos oʻzgarishlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham jinoyatchilik xulqiga ega boʻlgan bolalar va oʻsmirlarning aksariyat qismi ijtimoiy muhitga nisbatan deformatsiyalashuv pogʻonasida boʻladilar.

Oʻsmirlarda ijtimoiy muhitga nisbatan boʻlgan deformatsiyalashuvning yuzaga

kelishi va ularda ijtimoiy pozitsiyaning mavjud bo'lmashligi yoki tusatdan yo'qolishligi (maktabdan haydali, oilada nosog'lom muhitning mavjudligi, ishidan, yaqin kishidan mahrum bo'lish) o'z navbatida noqonuniy, noaxloqiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Ya'ni, turli xil g'ayriqonuniy, noaxloqiy guruhlarga qo'shilish, referent guruhlarning tashkil etilishiga sabab bo'ladi. Shu boisdan jinoyatchilik kuchasiga kira boshlagan o'smir ko'pincha maktabni tashlaydi, o'zicha ishga kirmoqchi bo'ladi, ko'pchiligi esa umuman foydali mashg'ulot bilan shug'ullanmaydilar.

Shuning uchun o'z davrida G.M. Minkovskiy - "ishlamaydigan, o'qimaydigan bolalar va o'smirlar o'rtasida o'qiydigan, ishlaydigan bolalar va o'smirlarga nisbatan yigirma barobar ko'p jinoyatchilik sodir etiladi" deb ta'kidlagan edi.

Kuzatishlarimizga qaraganda, o'rganilgan jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning aksariyat qismi ijtimoiy foydali mashg'ulotlarda qatnashmaydi, gazeta, jurnal yoki badiiy adabiyotlar o'qimaydilar. O'qiganlarida ham o'ziga xos qiziqishlar (rasmlar, sud materiallari, e'lonlar va boshqalar) bilan cheklanadilar. Ularda teatrga tushish, darslik va badiiy kitoblar o'qish bo'yicha ko'rsatgich darajasi ancha pastdir.

Ushbulardan ko'rinadiki, ijtimoiy foydali mashg'ulot bilan shug'ullanish, kitob, gazeta o'qish, teatrlarga borish o'smirlarda ijtimoiy foydali, ijobiy pozitsiyalarning va ustanovkalarining paydo bo'lishiga olib keladi. Aksincha holatlarda esa bolalar va o'smirlar xulqida salbiy pozitsiya va ustanovkalarining shakllanishiga imkoniyat yaratiladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, ijtimoiy muhit voqea-hodisalari va shart-sharoitlarning o'smirlarga ta'sir etishi ular xulq-atvori mazmunini belgilab beradi. Agarda ijtimoiy muhitdagi voqea-hodisalar va shart-sharoitlar o'smirlarga ijobiy ta'sir etsa o'smir xulqida ijobiy xislatlar, aksincha holatlarda esa salbiy xislatlar, g'ayriqonuniy ustanovkalar shakllanadi.

Bizni qiziqtirgan masalalardan yana biri jinoiy xatti-harakatlarni amalga oshirgan bolalar va o'smirlarning ijtimoiy foydali mashg'ulotlar bilan shug'ullanish holati bo'ldi. Bunga ko'ra, respublikamizda 5 yil mobaynida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning statistik ma'lumotlariga ko'ra, jinoiy harakatlarni sodir etgan bolalar va o'smirlarning 52,4 foizi o'qimaydigan va ishlamaydigan, 26,4 foizi o'rta maktabda va 21,1 foizi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi maskanlarida o'qiydigan bolalar va o'smirlarni tashkil qiladi.

Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'lishicha, hech qayerda o'qimaydigan, ishlamaydigan bolalar va o'smirlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining yadrosini tashkil qiladi. Jinoiy harakatni sodir etgan bolalar va o'smirlar suhbat jarayonida maktabga bormadim, o'qishni xo'sh ko'rmadim, o'qishga qiziqishim bo'lmadi, darslarni tez-tez qoldirdim, o'qishni tashlaganimda ahmoq bo'lgan ekanman, shundan so'ng o'g'irlik qila boshladim, o'qishni tashlamaganimda o'g'irlik ko'chasiga kirmagan bo'lar edim. O'zimning ahmoqligim tufayli qamoqqa tushdim va boshqa shu singari afsus va nadomatli gaplarni ta'kidlaganliklari ijtimoiy foydali mashg'ulotlar bilan shug'ullanmaslik holati bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishida asosiy sabablardan biri sifatida namoyon bo'lishligini ko'rsatadi.

Kuzatishlarimizdan ma'lum bo'lishicha, jinoyatchilik xulqiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlarning ijtimoiy muhiti sog'lom xulqli bolalar va o'smirlar ijtimoiy muhitidan o'ziga xos tor doiradagi dunyoqarashga egaligi, nizoli vaziyatlar doirasining kengligi, qat'iy hayotiy pozitsiyaning, kelajakka nisbatan ijobiy qarash, maqsad va intilishlarning

yoʻqligi va shu kabi bir qator jihatlar bilan farqlanadi. Quyida biz ushbu jihatlarni kengroq tahlil qilishga harakat qilamiz.

1. Jinoyatchi bolalar va oʻsmirlarning xatti-harakatlari oila aʼzolari tomonidan qoʻllab-quvvatlanish holati. Bunda oʻsmirning noqonuniy xatti-harakatiga oila aʼzolari va yaqinlari tomonidan ijobiy munosabat bildiriladi. Bunday ish qilma, qilayotgan harakating noqonuniy deyish oʻrniga ota-ona va atrofdagilar ularning noqonuniy xatti-harakatlarini maʼqullashadi yoki unga eʼtibor berishmaydi. Natijada oʻz noqonuniy harakatining maʼqullanishini his etgan oʻsmir yana boshqa bir noqonuniy harakatga qoʻl oʻradi. Oqibatda jinoyatchilik xulqi oʻsmirning butun faoliyatini, ongini qamrab oladi.

Jinoyatchilik xulqiga ega boʻlmagan bolalar va oʻsmirlar muhiti esa aksincha boʻlib, unda oila aʼzolari, oʻrtoqlari, oʻsmirning noqonuniy harakatini qoʻllab quvvatlamaydilar, tanbeh va tushuntirishlar beradilar. Bunday holatlarda oʻsmir xulqida ijobiy xislatlar yuzaga keladi.

2. Sogʻlom xulqli bolalar va oʻsmirlarga qaraganda jinoyatchilik xulqiga ega boʻlgan bolalar va oʻsmirlarga ijtimoiy muhitdagi salbiy taʼsirlarning bir joyga toʻplangan holda (konsentratsiyalashgan) taʼsir etishi holati. Yaʼni, jinoyatchilik xulqiga ega boʻlgan oʻsmirga ijtimoiy muhitdagi salbiy taʼsirlar toʻplangan va har taraflama holda taʼsir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, oʻsmirning noqonuniy, noaxloqiy muhit hukm surayotgan muhitga tushib qolishi unga har tomonlama yaʼni, ham maʼnaviy, ham ruhiy, ham jismoniy, ham koʻrgazmali tarzda taʼsir oʻtkazadi. Bu oʻsmirda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishi uchun qulay ijtimoiy muhit va shart-sharoit boʻlib xizmat qiladi. Natijada oʻsmirda nosogʻlom xulq - atvor psixologiyasi shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Umarov B.M. Bolalar va oʻsmirlarda xulq ogʻishining kelib chiqishi va uning oldini olishning ayrim psixologik masalalari. //uslubiy qoʻllanma. – T. –2008, 85-bet. 81

2.Калмыкова Э. С., Падун М. А. Ранняя привязанность и ее влияние на устойчивость к психической травме: Постановка проблемы (Сообщ. 1) // Психологический журнал. – Т. 23. – М.: 2002. – No 5. – С.

3.Qarshiboyeva G. Oilada bolalarni xalq ogʻzaki ijodida naʼmunalari asosida tarbiyalash //Архив Научных Публикаций JSPI. –2020.

4. Шарафитдинов А. и др. Проблема застенчивости у ребенка и ее устранение //Образование и воспитание. –2020. –No. 2. –С. 64-66.

5.Шарафитдинов А. и др. Формирование у учеников чувства общности //Образование и воспитание. –2020. –No. 2. –С. 66-67

6.МаджидовДж Б, Маджидова В, ШарофиддиновА. Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе страницы: 22-24 источник: актуальные вопросы современной психологии материалы международной научной конференции. 2017

7.Sharaffitdinov, A., &Yusupov, U. (2022). The opportunities of educating morality for children through samples of folklore. EurasianScientificHerald, 5, 65-68.

8. Sharafitdinov Abdulla, Qurbonboyev Miraziz Zulxaydar
o'g'li Psychological Characteristics of DecisionMaking in Management
Global Scientific Review A Peer Reviewed, Open Access, International Journal
www.scienticreview.com

Volume 1, February 2022 ISSN (E): Pending

9. Sharofitdinov, A. (2022). BOSHQARUV JARAYONIDA QA
ROR QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал
Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6).извлечено от
<https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5405>